

ՀԱՄԱՌՈՑ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

Իտալիոյ Լիվորնո քաղաքի գաղթական Հայոց վերայ:

Ազգային պատմական կենաց հարցասիրութիւնն երբեմն այնպիսի յիշատակարաններ յերեւան կը հանէ, որք կամ բոլորովին անձանօթ են մեր Ազգայնոց, կամ խիստ սակաւուց միայն ծանօթ:

Մինչդեռ մեր Տրանսիլվանիոյ, 1 եւ հաստանի եւ Հունգարիոյ մէջ Հայ Գաղթականաց տխուր հետքերն եւ կենդանի մնացորդներն նշմարելով կարտասուէինք, և կը կարծէինք թէ Հայկական Գաղթականութեան հոսանքն միայն յիշեալ երկիրն հասած և սրիւ ռուած է, երբ Գերմանիոյէն ճանապարհորդելով Եւրոպա հասանք, հարցասիրելով իմացանք, որ Եւրոպան ևս ասպնջական եղած է Հայ Գաղթականութեան: Իմացանք, (թէ եւ խիստ հարեւանցի ծանօթութիւն ունէինք առաջուց) որ 1 իվորնօ կամ 1 իվուրն քաղաքին մէջ բաւականին Հայք եղած են ի ժամանակին և յատուկ եկեղեցի ունեցած են, երկար տարիներ անարատ պահպանելով իրենց դաւանութիւնն ու արարողութիւններն, բայց ի վերջոյ բուն ազգային քահանայից կամ հովուաց պակասութենէն, և թերեւս Պապական բռնաբարութենէն, անհետած են օտարադաւանութեան մէջ, ընդ նմին կորուսանելով իւրեանց ազգայնութիւնն:

Այս տխուր պոյնց կամ պատմութիւնն հետազօտելու ժամանակ մեր ձեռքն անցաւ Եւրոպայէն մի բաւականին ընդարձակ հրատարակութիւն, 1870 թուականին տպագրուած, որով ամենայն մթութիւն պարզեցաւ: Այս

հրատարակութիւնն է մի դատաւարանական արձանագրութեանց հաւաքածոյք, որոյ մէջ վաւերական փաստերով կը պատմուի թէ ինչպէս 1 իվորնօյի Գաղթական Հայք եկեղեցի շինած եւ երկար ժամանակ անկախ կառավարած են, և թէ ինչպէս նոյն եկեղեցին գրաւուած է Եւրոպայ կառավարութենէն, երբ սկսած էր նոր գրաւել եկեղեցական կարւածներն:

Սոյն հրատարակութիւնն ունի սոյնպիսի վերնագիր. Parere Legale sopra le usfiziature della Chiesa Armena Stabilita in Livorno. — Օրինակն գիւղիւն-իւն յաղագհ Կիսարդ-իւն Լիվորնօյն Հայոց 1 իվորնօ:

Յիշեալ հրատարակութիւնն թէ և շատ հարցասիրական տեղեկութիւններ կը պարունակէ, ականէ յանուանէ թուելով եկեղեցւոյ հիմնադրաց անուններն, աղբւսագրութիւններն, ստացած արտօնագրերն, ի վերջոյ վարած դատերն, տեղական իշխանութեւ և թուրքիոյ Տէրութեան ոմանց դեռ պահաց պաշտօնական հաղորդագրութիւններն, բայց մեր այս ամենն թողելով եւ մեր մի քաջ իտալագէտ բարեկամ օժանդակութեամբ միայն պատմական խիստ հարեւանցի կէտերն թարգմանելով և համառօտելով կը ներկայացնենք ի դիտութիւն մեր սիրելի ազգայնոց, հետեւեալ վեց հատուածով:

Ա. — 1683 թուականին 1 իվորնօ քաղաքին մէջ բնակեալ Հայք (1) դեռ տին կը գնէին 1 տալին կրօնաւորներէն, ազգային եկեղեցի, քահանայից բնա-

(1) Անանուն հիշման իւր կողմէն գրուած տեղեկուն մէջ, քանի մի տեղ, փոխանակ ուղղակի Հայք անուանելու, Վաթիկ Հայք կ'անուանէ, մինչդեռ տեղակի մէջ ղեկավար վաւերական պաշտօնագրութեանց մէջ ամենեւին Վաթիկ յայտնուած չէ կոյ Հայ բառ ին վերայ:

կարան և ազգային աղքատանոց շինելու համար : Այս առթիւ հանգաւ նախութեան ստորագրութիւնն կը բաւնան , որոց գլուխն կը գտնուէի Ապրօ Չէլէպի և սակարկեալ գեանի գինն կը վճարեն 100000 ֆրանք :

Բ. — 1697 թուականին, Հայք տեսնելով որ իրենց առաջին դրամական հանգանակութիւնն ու նաւէրներն բաւական չեն եկեղեցւոյ շինութիւնն աւարտելու համար , յատուկ տուրք կը սահմանեն թէ՛ տեղական և թէ՛ նոյն քաղաքէն անցնող ազգակցաց վաճառքներու վերայ , որք կամ իրենց մէն կը պահանջուին , կամ իրենք օտար երկիրներ կը զրկեն ծախուելու : Այն արոց պայմանագրութիւնն եւս կը վաւերանայ թէ՛ իրենց ստորագրութեամբ և թէ՛ Տէրութեան կողմէն :

Գ. — Եկեղեցւոյ շինութիւնն աւարտուելէն զինի՝ հասցթներ կը սահմանուին , որպէս զի ժամերգութիւնքն շարունակ և անխափան կատարուին :

Դ. — 1866 թուականին , երբ Իտալիոյ կրօնական Կորգերն ջնջելու օրէնքն կը հրատարակուի , Կալուածոց Պաշտօնատունն կըսկսի խնդիր յարուցանել Հայոց եկեղեցւոյն նկատմամբ , և հրապարակեալ օրինաց զօրութեամբ դիտաւորութիւն կը յայտնէ՝ յիշեալ եկեղեցւոյն եւ իւր կալուածներուն տիրելու :

Ե. — Դատարանն օրինական տեղեկութեանց գիմելով և ատենական արձանագրութիւններն հետախուզելով կը վճռէ թէ՛ որովհետեւ եկեղեցւոյ և իւր կալուածոց վարչութիւնն աշխարհականաց ձեռքն է (1) , ուստի

և ազատ է դրամանէ և միշտ պէտք է մնայ ի ձեռս Հայոց , մանաւանդ որ այն հաստատութիւնն շինուած է տեղական Կառավարութեան հրամաւաւ և ոյնպիսի անձանց ձեռքով , որք հայտատակ են օտար Տէրութեան , այն է թուրքիոյ :

Զ. Չընայելով դատարանի իրաւագիտական վճռոյն , զոր նոյն խոյ Բարաքին Գործոց Կախարարն համաձայն կը գտնէ իրաւանց և օրինաց , Կալուածոց Վարչութիւնն կը դրաւէ Հայոց եկեղեցւոյ կալուածներն ու հարստութիւնն : Այս իրաւութիւնն որչափ ցաւալի է , նոյնչափ եւ անհասկանալի . նա մանաւանդ , երբ կը տեսնուի , որ Իտալիոյ Կառավարութիւնն , ոչ այնքան յայտնի պատճառներով , դրաման օրէնքէն ազատ կը կոցուցանէ այն ստաներն , որոնք զանազան կրօնական Կարգաց կը սրտականին » :

Ս. Վ. Ս.

այն թուականին մէջ , զարձեալ յայտնի է , Կործեա թէ այս տեղ եւս մեր առջեւ կ'ենին առեղծուածն Մուրատեան Վարժարանի , որչ դրամագլուխն բուն Հայու ձեռքով և բուն Հայութեան համար կը կտակուի , և սակայն Կախարչի հայութեան ձեռքն կը մնայ : Մի՞ զուցէ Միլիթարեան Միարանք , իրենց Ուխտի դոյութեանն շատ և շատ տարիներ առաջ հիմնուած եկեղեցւոյն և իւր կալուածներուն իբրեւ տէր ներկայանալով՝ դատ վարած են և դատն բութեամբ կորստած , առանց դիտութեան Ազգին : Կը յուսամք թէ մեր այն երկտող հրատարակութիւնն առիթ լինի այս մթութիւնն պարզելու :

(1) Թէ ո՞ր են այն աշխարհականքն , որ 1866-ին Հայոց եկեղեցին կը կառավարեն , ամենէն յայտնի է : Ո՞ր են դատ և կալուածք պահանջողներն